

L'ERMITA ROMANICOGÒTICA DE SANT MIQUEL DE CORBERA (VALÈNCIA)

MIQUEL GÓMEZ I SAHUQUILLO*

RESUM

L'ermita de Sant Miquel fou el primer edifici cristià edificat als dominis del castell de Corbera poc després de la conquesta d'aquestes terres per part del rei Jaume I. Nous repobladors, catalans sobretot i també aragonesos, s'establiren a la plana, a les alqueries que pertanyien a la jurisdicció de la fortalesa i necessitaven un lloc de culte.

Al nord de la muntanya del castell i sobre les restes d'una construcció anterior, es va edificar un temple cristià, que fou la primera església i la principal. Fou dedicada a sant Miquel i amb el pas del temps va ser centre de pelegrinatge i de gran devoció a tota la comarca de la Ribera.

Aquest és un edifici que correspon a un estil de transició del romaní al gòtic, conegut com a temple o església de reconquesta o d'estil gòtic primitiu, de fàbrica senzilla i sense greus problemes constructius.

Paraules clau: església, gòtic primitiu, repoblació, castell, sant Miquel.

ABSTRACT

The hermitage of Sant Miquel was the first christian building put up in the dominions of the castle of Corbera, slightly after king Jaume I conquered this lands. New settlers, mainly Catalan but also Aragonese, established in the plain, in the farmhouses that were ruled by the fortress and needed a place of worship.

At the North of castle's hill, a Christian temple was built above the remains of a previous building. This became the first and main church. It was dedicated to saint Michael, and as the time went by, it became a center of pilgrimage and devotion in all the region of Ribera.

This building belongs to the romanesque-gothic transition style, also known as

* Arquèleg.

temple or church of reconquest or «primitive gothic style», and presents a very simple fabric and it does not have constructive problems.

Key words: church, primitive gothic style, repopulation, castle, Saint Michael.

Introducció i situació

Els nous repobladors cristians vinguts després de la conquesta de les terres del sud del riu Xúquer fundaren el 1248 la primera parròquia de Corbera (València), situada sobre un pujol on hi va haver anteriorment una edificació, probablement d'origen islàmic.

La parròquia rural era l'element cohesionador i unificador de les diferents alqueries escampades pel terme del castell que dominava la plana i l'últim tram del riu Xúquer abans de desembocar a Cullera i integrava tots els seus habitants com a parroquians.

Fou aquesta, durant el segle XIII, la principal església de la jurisdicció de Corbera i els altres temples en depenien. Tot va canviar al segle XIV. A una de les alqueries pròximes, s'hi va construir un nou temple i aquesta antiga església passà a dependre d'eixa nova parròquia. No obstant, la seua importància com a centre de pelegrinatge i com a lloc on estava entronitzat el patró de la vila i honor de Corbera, sant Miquel, es va mantenir durant molt de temps.

El tipus de construcció i els materials emprats en aquest edifici són senzills i corresponen a les anomenades esglésies de reconquesta o gòtiques primitives, de planta rectangular i pertanyents a una cronologia de transició entre el final del romànic i el principi del gòtic.

L'ermita de Sant Miquel i les restes de la seua torre islàmica estan situades sobre una petita muntanya de seixanta-nou metres d'altura, davant la serra de Corbera, a la província de València i al nord de la fortalesa. Les coordenades geogràfiques que ens situen la ubicació d'aquest edifici són: Algemesí 747-III (29-29) X728, 5/Y43.39, 50.¹

Relativament prop tant de Corbera com de les veïnes poblacions de Polinyà de Xúquer, Fortaleny i Riola, aquest pujol està situat en el centre del territori que pertanyia a la jurisdicció castral de la fortificació. Té un gran valor estratègic i, a la vegada, l'edifici ací construït, així com el propi castell, es comuniquen visualment.

1. Segons els fulls del Servei Geogràfic de l'Exèrcit, actualitzats el 1992 i en escala 1: 50.000.

La importància estratègica del lloc queda demostrada per les troballes arqueològiques. Així, en aquest pujol, hi ha un jaciment prehistòric que pertany al període del bronze valencià. Es tractaria d'un poblat del bronze inicial i corresponent a la segona fase, anomenada fase B, segons A. Martínez.² Quedaria datat entre el 1700 i el 1600 aC. Aquest tipus de poblats, situats en llocs alts i privilegiats, dominaven les rutes de pas i les terres fèrtils circumdants. Durant l'edat mitjana, eixe mateix lloc seguia essent estratègic. Per eixe motiu, fou edificada allí una torre de vigilància islàmica junt a altres dependències. La mancança visual del castell de Corbera per la part de ponent, a causa de la presència d'una muntanya i que dificultava la comunicació amb la medina islàmica d'Alzira, féu molt probablement que es decidira la construcció de l'esmentada torre en aquest pujol situat al nord del castell.

Descripció i anàlisi de les restes arquitectòniques

L'església cristiana és de planta rectangular i de nau única. La seua coberta era a dues aigües. Hui dia no queden vestigis del sostre. La coberta es podria haver realitzat mitjançant corretges o elements semblants. Ens referim a un tipus d'estructura triangular, generalment fabricada en fusta i amb planxes que serveixen per sustentar la coberta. Així ho donen a entendre les anàlisis de les zones de descans que es disposarien, almenys en un número de dos, de tal forma que dividiria el màxim tram de llarg a cobrir com a mínim en tres trams de menors dimensions, essent així, d'aquesta manera, possible poder cobrir totalment la planta. Igualment s'observen, als paraments interiors de major longitud, quatre bandes verticals i paral·leles enfrontades dos a dos, en què s'aprecia un tractament superficial de realçament de les zones compreses sota l'àrea de descans de les corretges en forma de pilastres o pilars falsejats. El tipus de cobriment consistia en teules corbes, com es veu en la gran quantitat de restes trobades al lloc. Com element decoratiu de la coberta, han aparegut restes de ceràmica pintada i posteriorment cuita, típica del període medieval i que tenia una missió decorativa.

A l'interior de l'església, a la façana posterior, queden restes visibles del que fou l'altar principal i tres escalons. A uns quaranta centímetres del sòl i a la part dreta s'aprecia, molt deteriorat, un forat de llum cegat i, al seu costat, una altra sèrie de buits. Aquesta mateixa façana, a la part exterior, arranca des d'un

2. Antonio MARTÍNEZ PÉREZ, *Carta arqueològica de la Ribera*, Alzira, Colegio Luis Vives, 1984.

nivell més baix que a l'interior, el que ens fa pensar, per una part, que el mur s'alça a partir d'una plataforma assentada sobre la muntanya i que anivella el terreny. La construcció d'aquesta plataforma pareix diferent a la resta del mur; per tant, pensem que, almenys a simple vista, es tracta d'una construcció anterior a aquest mur i, per altra part, hem dit que, a la façana interior del mur, hi ha forats a diferents altures. Ens apareix un buit de llum a una altura molt baixa respecte al sòl de l'estança.

Sobre els murs, no s'observen restes de cornisa ni de nexa d'unió entre coberta i paraments. Això ens fa pensar que la fusta de la coberta va ser reaprofitada.

S'observa tractament interior dels murs mitjançant arrebossada amb morter de calç. Hem de dir que existeix sòcol interior perimetral en els paraments anterior, posterior i lateral esquerre, essent aquest d'altura irregular i sense mantenir continuïtat entre tots dos. A la rematada inferior del sòcol, queden restes de tractament superficial de calç a causa dels paraments i el sòl. Al mur lateral esquerre, hi ha restes de pintura de tonalitat roja o vermella. Es tracta d'algunes lletres gòtiques que encara es conserven, molt difuses. Presumiblement devien rodejar tota l'estança situades dintre d'una franja que decorava la part superior dels paraments.

Els murs són de fàbriques diverses. Podem observar-hi la maçoneria en sec, els carreus i la tàpia amb rebliment de terra i pedres dintre dels caixons d'encofrat.

Al mur posterior, s'hi observa un buit d'il·luminació esbocat i invertit, cegat mitjançant rajoles. N'apareix un altre de similar i de dimensions menors a la part dreta de la mateixa paret. Al mur lateral esquerre, hi ha també diversos buits esbocats i invertits, cegats també amb rajoles. Queda igualment cegada al mateix mur una porta que donava anteriorment accés a l'exterior per eixe costat. Mentre, al mur lateral dret, trobem un altre buit d'il·luminació cegat i de les mateixes característiques que els anteriors. A més, trobem dos buits més, també cegats i de les mateixes característiques que els citats abans, un a l'exterior, per la part dreta, i un altre que comunica amb la construcció adjacent. En el seu moment, foren recoberts amb una capa de calç.

La façana principal està situada al mur anterior i està coronada, en la part superior, per un petit campanar en un lateral, fet de maçoneria i que està molt deteriorat. Va sofrir en algun moment alguna reforma. S'accedeix a l'interior del temple per aquesta façana, pujant cinc esglaons de pedra semicirculars, realitzats en carreu i acoplats a la roca natural. A la grada més elevada, ens trobem amb la porta principal, on s'alcen brancals que sostenen un arc de mig punt que té un metre i mig de llum amb deu dovelles de carreu sense clau. Els brancals estan compostos per vuit peces també de carreu amb galze, en les

quals es dedueix la posició de les fulles de la porta. El suport del mur no el realitza sols l'arc de mig punt, sinó que és compartit amb una llinda, de tal manera que la part exterior és suportada per l'arc de carreu i la part interior per la llinda que segurament devia ser de fusta i que hui dia ha desaparegut. Pel que fa als ronyons de l'arc, s'observa que tenen reble o cegament fet amb materials de diferent consistència que la resta del mur. En aquesta façana de la porta principal, hi ha disposats cinc permòdols de pedra, en forma de ganxo, els quals sostingueren una biga pertanyent a un porxo del qual no queden restes. Aquests permòdols estan disposats de forma asimètrica. Això és degut al fet que es va tindre en compte la construcció adossada que hi ha al costat de l'església. L'angle esquerre de la façana principal, així com els dos angles posteriors de l'edifici, estan reforçats amb pedres de carreu. No així l'angle dret de l'esmentada façana principal. No presenta ací cap reforç. Al seu lloc, apareix un badall en la construcció. L'existència d'aquest gran badall ens demostra que la construcció d'aquesta part del mur no és contemporània a la resta de l'edifici religiós. De l'anàlisi arquitectònica duta a terme, n'hem tret la conclusió que tot el conjunt de l'església és un adossat a les restes d'una construcció anterior al segle XIII. Just al costat del temple apareixen restes d'un edifici de planta pràcticament quadrangular de 8,5 per 9,5 metres. Els seus murs estan compostos principalment de tàpia, encara que s'observen elements ceràmics, com rajoles de diferents textures. Inclou un element de carreu disposat en l'arrancada de l'angle posterior dret. Aquesta heterogeneïtat s'explicaria per la superposició de diferents usos del mateix recinte i les posteriors reformes que es devien dur a terme al llarg del temps. Hem d'assenyalar que l'arrancada d'aquests murs es produeix des de la roca mare. Una de les façanes d'aquesta estança està alineada amb la principal de l'església.

A l'interior d'aquest edifici, queden restes visibles d'un mur que divideix la construcció en dues sales rectangulars i de dimensions similars, una anterior i una altra posterior. Té una grossària de mig metre. La sala anterior, a la paret esquerra, presenta una obertura. Encara que molt deteriorat, s'aprecia un arc de descàrrega natural. Aquesta porta comunicava l'església amb aquest edifici i segurament es devia construir en època cristiana, al mateix moment en què es va bastir el temple. L'accés a l'interior d'aquesta estança es devia fer bé per la façana anterior, bé per la lateral dreta. La comunicació entre les dues sales interiors es feia mitjançant un buit o porta practicat al mur diafragma.

Els murs baixos d'aquest edifici tenen una grossària diferent. Els laterals tenen una grossària de mig metre, com el mur diafragma central, mentre que els murs anterior i posterior presenten una grossària de 0,9 metres. Davant d'això, deduïm que, en la construcció d'aquest edifici, que al segle XIV es va convertir en casa de l'ermità beneficiari que tenia cura del temple cristià, re-

sulta il·lògic que la grossària dels murs d'aquest edifici siguen superiors als de la pròpia església, essent aquesta un edifici més alt i de majors proporcions. Pensem, per tant, que som davant d'una construcció anterior al temple cristià. La grossària i la composició dels murs ens reafirmen aquest plantejament i, a més, són similars a les estructures murals dels llenços de la muralla islàmica del castell de Corbera. Sobre la resta d'aquests antics murs, es va construir la casa de l'ermità beneficiari i es referen les parets, tenint ara sí una grossària similar a les de l'església del segle XIII i essent la seua composició igual a aquesta. És el temple cristià el que descansa i queda adossat a aquesta construcció, i no al revés. A més, les dimensions d'aquest edifici, tenir un mur diafragma que separa dues sales o habitacions i la grossària dels murs inferiors, sobre els quals es varen alçar les parets de la casa de l'ermità, ens reafirmen el que estem dient i, per tant, en traiem les següents conclusions: es devia tractar d'un edifici probablement islàmic per les característiques que mostra, o inclús anterior. Les seves dimensions són clarament idèntiques a les d'una torre de vigilància que devia dependre del castell de Corbera. Aquest tenia una mancança visual per la part de ponent i no connectava visualment amb la medina d'Alzira. Al contrari, des d'aquest pujol, la visibilitat i la connexió entre la medina i el castell és perfecta. La grossària dels murs ens indica que l'esmentat edifici podria ser de diverses plantes. El mur diafragma central és típic de les torres de vigilància islàmiques. El sistema constructiu és similar al dels llenços del castell d'època musulmana. D'altra banda, els murs grossos de l'edifici continuen per la part de sota de la façana principal de l'església, el que ens fa pensar que, en aquesta part, quan es va construir el temple, s'aprofitaren també les poques restes que quedaven per alçar aquesta façana. A més, cal afegir que l'església està assentada sobre una plataforma construïda anteriorment, inclús pensem al període musulmà, ja que les característiques constructives no tenen, en aquest cas, res a veure amb la forma de construir dels musulmans. Si tenim en compte que hi ha vestigis d'assentament humà des d'almenys l'època del bronze valencià, i que aquest és per si mateix ja un lloc privilegiat, gens és d'estranyar que estem davant d'una continuïtat pel que fa als assentaments humans en aquest lloc, on hi ha naixements d'aigua i que popularment sempre ha estat un lloc considerat màgic i religiós arreu del temps.³

La construcció de l'església cristiana al segle XIII, pareix ser que fou bastant ràpida. Això es deu a la necessitat d'edificar una església al més prompte possible on no hi hagueren problemes constructius. Els nous pobladors cristians en

3. Miquel GÓMEZ i SAHUQUILLO, *En l'oblit. Sant Miquel de Corbera: torre musulmana i centre espiritual*, Corbera, Sericor i Festes de Sant Miquel, 1998.

aquestes terres, majoritàriament catalans encara que també alguns aragonesos i d'altres llocs, necessitaven un lloc de culte. La parròquia rural era l'element cohesionador de les noves gentes vingudes a habitar a terres dels musulmans. El material emprat per al seu bastiment era el propi que donava el lloc: pedra, terra i altres elements que oferia la pròpia muntanya, i se seguia en part el tipus constructiu que s'emprava en aquestes terres adequant-lo a l'estil arquitectònic dels cristians, que en el nostre cas concret corresponia ja a la transició o, millor dit, al final del romànic i el principi del gòtic. És per això que, encara que molt deteriorada, i a pesar d'haver sofert nombroses reconstruccions al llarg de la seua dilatada història, sobretot a l'època barroca, queden elements arquitectònics en els quals es poden observar tipus constructius romànics i gòtics. Encara que ens trobem amb un temple de fàbrica molt senzilla, les dimensions de l'edifici i sobretot la porta principal són clarament romànics. El campanar i els permòdols de la façana que sostenien un porxo són gòtics. La decoració de l'interior de l'església, volem dir les pintures, també és gòtica. Ens referim a les lletres que encara es poden observar i que es troben en molt mal estat. El presbiteri quedava tancat sense testera, de forma semblant a Sant Feliu de Xàtiva o el Carme de València. Aquesta església, com ja hem dit, tenia pintures que decoraven també bigues i murs. Han aparegut socarrats entre les runes. Tots aquests elements arquitectònics ens demostren que som davant d'una de les primeres esglésies de reconquesta construïda en terres del Xúquer i una de les poques que queden en peus a l'actual província de València.

A les noves terres conquerides pels cristians i amb l'arribada de nous colons, es feia urgent i necessari donar acolliment religiós a aquestes gentes. Això va provocar una important activitat constructiva pel que fa a l'edificació de nous llocs de culte. Emprant el sistema constructiu que es feia servir en aquests llocs, els materials propis del terreny i aprofitant els elements arquitectònics preexistents, s'encarregava del bastiment de l'edifici la mà d'obra local, entesa en aquest tipus de construccions i que no feia falta que fóra especialitzada. Els carreus eren utilitzats només per reforçar els angles de les cantonades i per a la construcció dels arcs diafragmàtics. Resultava ser un sistema constructiu barat i sobretot ràpid i senzill.

Aquest tipus d'esglésies tenien un origen que era comú a les noves adaptacions que féu l'orde del Cister, propagadora de les formes protogòtiques al segle XIII, adoptades pels franciscans i dominics i que es corresponien amb el que fou l'últim romànic lleidatà. Així, les esglésies tenien una coberta molt senzilla a dues vessants, amb arcs ogivals diafragmàtics al llarg de la nau, que podien nàixer de terra o bé d'una imposta. Amb els arcs diafragmàtics no era necessari emprar ningun tipus de capitell. Aquesta forma de construir fou emprada en habitacions o distintes dependències als monestirs del Cister.

A causa de la tardana conquesta de la capital del regne islàmic valencià i del sud del Xúquer, l'estil romànic té ja una poca presència a l'hora de succeir l'estil arquitectònic dels musulmans. Destaquen les portalades senzilles de mig punt, com aquesta de Sant Miquel de Corbera i les de la província de Castelló de la Plana, com per exemple les de Catí o Castellfort. A la província de València, hem de parlar de la del Salvador de Sagunt, la de Sant Joan de l'Hospital a la capital i, a la resta de la província, l'ermita de Nostra Senyora de l'Horta a Ademús o Sant Roc dels Ternills a Carcaixent, entre moltes altres. És aquest un romànic anomenat terciari, propi del segle XIII, o bé ja un gòtic primitiu amb elements encara de l'estil anterior.

Les restes de permòdols a la façana principal del temple de Sant Miquel de Corbera, així com part de columnes escampades als voltants de l'edifici, ens feren pensar que l'església devia tenir un porxo, semblant al de l'ermita de Santa Anna de Catí a Castelló de la Plana i on també té un xicotet campanar a un lateral de la façana i on les cantonades són de carreu, no així la resta dels murs.

Tots aquests elements constructius que hem assenyalat són propis d'eixes primeres esglésies de reconquesta en terres valencianes, que es podrien classificar com a pertanyents a un gòtic primitiu que encara conserva elements romànics.⁴

Breus apunts històrics

La conquesta cristiana del territori valencià al segle XIII fou un passeig militar a causa de la desastrosa situació de descomposició en què es trobava el regne almohade de València. La conquesta del sud del Xúquer es dugué a terme entre el 1239 i el 1245. El 1241 començaren ja a assentar-se els primers pobladors cristians a les terres del castell de Corbera. La repoblació d'aquests llocs fou complexa i lenta. L'ocupació militar va provocar la destrucció de les estructures pròpies de la societat musulmana, la qual fou substituïda per un nou sistema social que va nàixer arrel de la conquesta militar catalanoaragonesa. Les donacions que el rei Jaume I féu als colons originà conflictes entre els repobladors i els musulmans que s'havien quedat a viure en les terres conquerides i provocà, en més d'una ocasió, tensions entre totes dues comunitats. Acabaria per produir-se una revolta musulmana cap al 1247 i el 1248. A

4. Sobre esglésies de reconquesta, pregòtiques o del gòtic primitiu, cal fer una ullada a Carmen GRACIA, *Història de l'art valencià*, València, Alfons el Magnànim, 1995, p. 30-38. També es pot consultar Vicent AGUILERA (dir.), *Història de l'art valencià*, vol. 2, València, Biblioteca Valenciana, 1987, p. 27-69. Finalment, Miquel GÓMEZ i SAHUQUILLO, *En l'oblit...*, p. 76-77

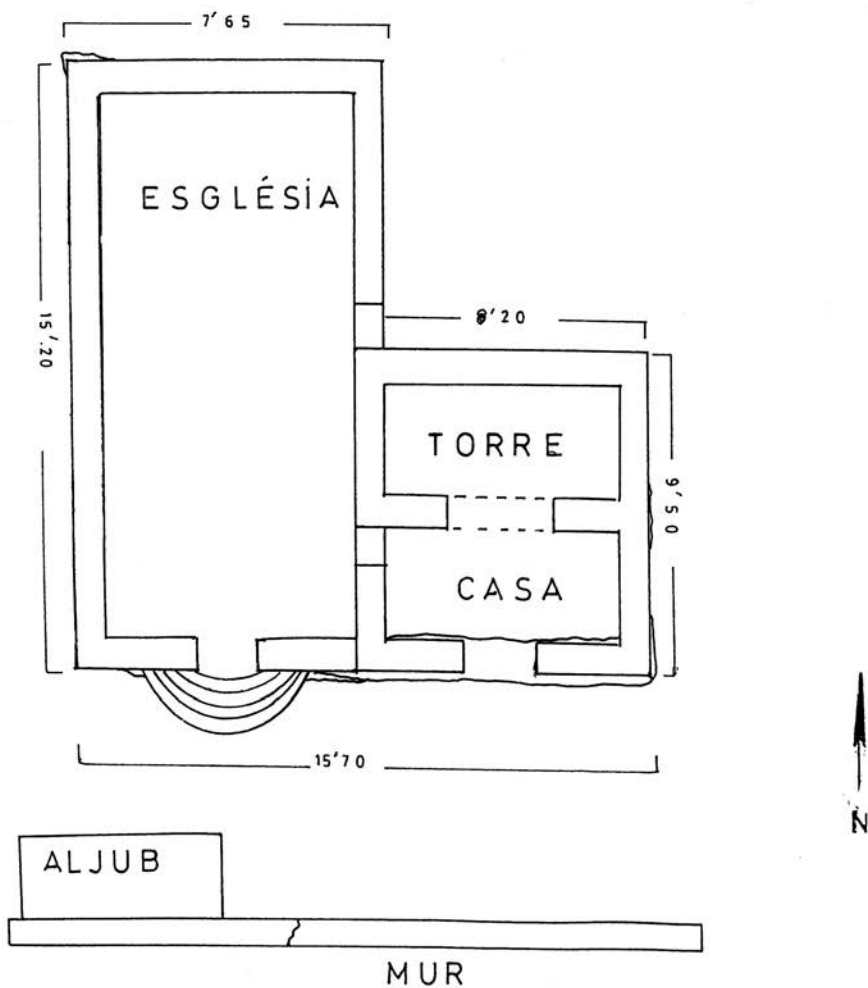

FIGURA 1. Torre i església de Sant Miquel de Corbera, València.

les terres del Xúquer es va decidir expulsar els musulmans, encara que tots no se n'anaren, i es dugué una política repobladora de nous colons cristians.

Majoritàriament, a les terres de Corbera, els pobladors que vingueren a asentar-se foren originaris de Catalunya. Així ho podem observar al *Llibre del Repartiment* del rei Jaume I⁵ i altres documents posteriors. Hi trobem noms com Sanç Pereç Noalles, Eiximén Tovià, Guillem i Ramon Barri, Pere que era provinent de Girona, Guillem Almozari i altres ballesters que eren de Tortosa o Raimon de Rocafull de Perpinyà⁶ i que es va convertir en el primer alcaid del castell de Corbera. Alguns dels molts repobladors no aplegaren a establir-se en aquests llocs, encara que posteriorment en vingueren de nous com per exemple famílies catalanes que en un primer moment s'havien establert a Moncofà.⁷

Amb la creació del nou Regne de València, una xarxa de parròquies va escampant-se per tot arreu. Les antigues mesquites, que no sols eren centres espirituals, sinó que vertebraven la vida econòmica de la comunitat islàmica, van ser substituïdes per esglésies, les quals passaren a complir el mateix paper que abans tenien els llocs musulmans destinats al culte, fet que ajudava a anar estructurant administrativament el país.

El 1241, el rei Jaume I pretén fundar noves esglésies al seu nou regne i el 1245 té el propòsit de construir-ne una a Corbera.⁸ De tota manera, caldrà

5. Sobre la conquesta i repoblació de les terres del sud del Xúquer, és de vital importància l'obra de Ramon FERRER NAVARRO, *Conquista y repoblación del Reino de Valencia*, València, Del Sènia al Segura, 1999. Per a les donacions de terres i cases als nous colons en les alqueries de Corbera, la repartició de terres i béns, ho trobem a Vicent GARCIA (ed.), *Llibre del Repartiment*, València, Vicent Garcia, 1970. Pel que fa a la condició en què quedaren els musulmans després de la conquesta, podem llegir Pierre GUICHARD. «La repoblación y la condición de los musulmanes», a *Nuestra Historia*, vol. II, València, Aramo, 1980. També és d'obligada consulta l'obra d'Antoni FURIÓ, *Història del País Valencià*, València, Alfons el Magnànim, 1995. Pel que fa a la funció de les primeres parròquies rurals després de la conquesta, tenim el llibre de Ferran GARCIA OLIVER, *Terra de feudals*, València, Alfons el Magnànim, 1991, i el llibre de Robert I. BURNS, *El reino de Valencia en el siglo XIII (iglesia y sociedad)*, vol. I, València, Del Sènia al Segura, 1982.

6. Any de la Nativitat del Senyor de 1248. Donacions fetes en Corbera pel rei Jaume I. «A Raimón de Rocafull, cinc-cents sous i el castell de Corbera, de manera que el tinga de per vida, que els cinc-cents sous els perceba de les rendes de Corbera, i que custòdie el castell sense la despesa del Rei nostra. I mentre durara la guerra d'Al-Azraq, no estarem obligats a tornar-li la despesa de sus dit castell. En el setge de Llutgent, 15 de març.» Vicent GARCIA (ed.), *Llibre del Repartiment*.

7. El 1307 apleguen a Corbera noves famílies procedents de Moncofà (Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona, reg. can. núm. 204, fol. 15 i 205, fol. 188-189).

8. «...eix a muntanya situada front al Castell de Corbera per l'erecció del temple i els edificis (...) i una horta de quatre fanecades junt les dites cases i dos jовades de terra al llarg de la dita muntanya, amb dret d'entrada i les seues pertinenècies...» (Arxiu de la Catedral de València, perg. 1,208, 21 de febrer de 1245). Document publicat en part per Robert I. BURNS, *El reino de Valencia...*

esperar fins al 1248, any en què el rei signarà un document nomenant rector de Corbera fra Bernat Oller i encomanant-li la fundació de la primera església cristiana de Corbera. La donació d'una muntanya situada al nord del castell i d'unes terres fou concedida a aquest frare a perpetuïtat, no podent ser venudes, ja que devien quedar sempre per ús i servei d'aquesta església.⁹

Ara, igual que abans les mesquites, com ja hem dit anteriorment, la nova església, la parròquia rural, era l'element cohesionador i unificador de les diverses alqueries escampades per tota la zona d'influència del castell i impregnava tots els seus habitants com a parroquians. La parròquia era el centre social i religiós de la comunitat cristiana que residia al terme del castell. Allí, en aquest temple, s'elegien els representants de l'esmentada comunitat. Per tant, aquestes societats camperoles gravitaven al voltant de la seua església local.

El temple fou consagrat sota l'advocació del defensor de l'honor de Déu, sant Miquel. La importància d'aquesta església en els primers anys de domini

9. «Noverit universi quod Bernardus Ollerii, rector ecclesie de Corbera, comparens coram nobis Iacobo, Dei gracia rege Aragorum, Maioricarum, et Valencie, comite Barchinone et Urgeli, et domino Montispessulari, asseruitio coram nobis quandam cartam donacionis a nobis olim facte fratri Bernardo quondam, de podio quondam sito ante Corbarium et de quattuor fanecatis orti et duabus iovatis terre amissum fuisse, ostendens nobis transcriptum eiusdem carte, per scriptorem publicum inde sumptum et per duos publicos scriptores roboratum et supplicans et ipsam cartam secundum formam dicti rescripti renovari facere dignaremur. Nos autem et libentes fidem transcripto predicto eo quia sumptum est per manum publicam et suscripcionem duorum publicorum escriptorum roboratam, ut dictum est, et recepto iuramento a dicto Bernardo quod dictam cartam non abet, nec scit ubi sit, nec fecit quominus habeat eandem dictam cartam, renovari, fecimus sub forma tenoris dicti transcripti que est:

«Noverit universi quod nos Iacobus, Dei gracia rex Aragonum, Maiocarum, et Valencia, comes Barchinone et Urgeli, et dominus Montispessulani, per nos et nostros damus et concedimus per hereditatem proiam, francham et liberam, vobis fratri Bernardo et vestris sucesoribus in perpetuum illud podium quod est ante castrum de Corbera ad construendum ibi ecclesiam, et domos in alqueria ubi est ereditas, et unum ortum quattuor fanecatarum contiguous predictis, et duas iovatas terre contiguous dicto podio.

»Que omnia habeatis vos et subseors vestri cum introitibus et exitibus, affrontacionibus et suis pertinenciis universis, a celo in abissum, ad omnes voluntates vestras et subcesorum vestrorum faciendas; ita tamen quod predicta nunquam vendatur nec aliter alinentur aliquibus personis, sed semper remaneant ad usum et servicium dicte ecclesie.

»Datum Valencie, quarto idus Iulii, anno Domini MCC quadregesimo octavo.»

»Mandamus itaque firmiter baiulis, curiis, iusticiis, alcaldis, et universis alii officialibus et subditis nostris presentibus et futuribus quod huic carte renovare fidem in omnibus, et non contraveniat, et caetera.

»Datum Algezire, quarto idus Iulii, anno Domini MCLXX sexto.» (Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona, reg. can. núm. 22, fol. 50v). Publicat a Miquel GÓMEZ i SAHUQUILLO, *En l'òbit...*, p. 69.

cristià fou gran, ja que era una de les de major recaptació impositora, tant reial com eclesiàstica, dintre de la nova diòcesi llevantina.

A partir del 1320, aquesta primera parròquia construïda pels conqueridors cristians deixà de ser l'església principal de les terres dels dominis del castell de Corbera. A l'alqueria de Riola es va edificar un nou temple que es va consagrar sota l'advocació de santa Maria de l'Ascensió i passà a convertir-se en la parròquia més important dels dominis del castell.¹⁰ Riola pertanyia a la jurisdicció i terme general de Corbera. Es trobava situada a la vora del riu Xúquer, lloc on majoritàriament hi havia cristians vells i a més la població estava situada a la plana i no en una muntanya. Totes les altres alqueries, Corbera, Fortaleny, Polinyà o Llaurí entre altres, tenien també la seua nova església encara que totes depenien de la de Riola, que ara ostentava la jurisdicció eclesiàstica sobre totes, com abans ho havia fet Sant Miquel de Corbera. Aquest poble tenia comunitat mixta de musulmans i cristians i per eixe motiu segurament es devia descartar que fóra a Corbera on estiguera l'església principal del castell. No obstant, la pròpia fortalesa tenia una església, ja que abans, a final del segle XIII, es va fundar la vila reial cristiana de Corbera dintre de l'albacar del castell¹¹ i, poc després, baixaria a la plana i allí mateix es va construir també una nova església.¹² Si Sant Miquel abans era l'església que aglutinava tots els habitants cristians de les alqueries que pertanyien al castell, ara resultava molt llunyana de totes, excepte d'Othos, que era als peus de la seua muntanya.¹³ Totes les alqueries tenien ja el seu propi temple per a l'oració. No tenia cap sentit, per tant, que Sant Miquel fóra el temple principal.

Des de la seua fundació, Sant Miquel de Corbera va actuar com a lloc de pelegrinatge i devoció. Tenim constància documental de diverses donacions testamentàries a favor del sant arcàngel. El 1311, na Beatriu, vídua de Perpinyà Jaspert de Sueca, atorga testament davant Maimònides Perri i, entre altres llegats, deixa diners per a la devoció de Sant Miquel de Corbera.¹⁴ Na Jacma, que residia a l'al-

10. Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona, reg. can. núm. 218, fol. 275.

11. Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona, reg. can. núm. 44, fol. 169v i Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona, reg. can. núm. 50, fol. 120v.

12. El 1326, tenim documentada la nova vila reial de Corbera, la notaria, cúria i església (Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona, reg. can. núm. 249, fol. 150-151).

13. Oto (Othos) era una alqueira situada als peus de la muntanya de Sant Miquel. No apareix al *Llibre del Repartiment*. La primera notícia documental que se'n té és del 1263. «El set de desembre d'eixe any, Arnald d'Antist reb de la Casa Reial tres jovades de terra a l'alqueria d'Oto» (Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona, reg. can. núm. 12, fol. 136).

14. Andrés de S. FERRI CHULIÓ, *La Parroquia de San Pedro Apóstol de Sueca*, Sueca, A. de S. Ferri, 1994, p. 27.

queria de Benatzir, testa a favor de Sant Miquel el 1332 davant la notaria de Bernat Costa.¹⁵ Sanxa, vídua de Joan Pereç, ho fa d'igual manera el 1343.¹⁶ Pere Martí deixa diners per a l'obra de Sant Miquel el 1362. Guillamona Líbia de l'Alcúdia, vídua de Joan de Corbera, va entregar el 1371 dos sous per a l'ermita de l'arcàngel.¹⁷ Pere Auguer i Caterina Riera, de Cullera, testen també entregant dos sous el 1375 per a benefici d'aquest temple. De la mateixa forma ho fan Guillem Mateu de Castelló de Xàtiva en aquest mateix any i Sanç Peris de Sueca el 1379.¹⁸ Arnau Mir ho fa el 1390¹⁹ i el 1403 testa Antònia, vídua d'Antoni Çafrabega, que resideix a Alzira.²⁰ Davant el notari Bertomeu Octavi, ho fa Pere Puig el 1406. Gostança, muller de Berenguer Serra, natural d'Alzira, ofereix una donació testamentària a favor de Sant Miquel de Corbera el 1408.²¹

El beneficiari, que tenia cura de la custòdia de l'ermita, així com de complir altre tipus de càrregues votives, era l'encarregat de tot el relacionat amb la celebració de la missa i aniversaris que, després, quan es realitzava una visita pastoral havia de quedar reflectit i previst el seu compliment.

El 1570, el visitador diocesà Miquel Espinosa féu una visita pastoral a Riola i per consegüent sabem d'aquella visita que l'ermita de Corbera, la de Sant Miquel, tenia una renda anual, una vinya i terra campa.²²

15. «...Na Jacma, ulor de Petri Conill, habitatrix in Alquería Beniazir, termini Corbaire.

»Dimito operi Sancte Marie de Riola, duos solidos, item, Bacino Pauperrum, duos solidos. Item, Sancti Michaelis Corbarie, duos solidos. Item, operari Sancti Anthony de Fortaleny, duos solidos. Item, operari Sancti Bernardi Algezire, duos solidos...» (Arxiu del Regne de València, notarial de Bernat Costa, 1332; 2.877, fol. 73-74).

16. Arxiu Històric Nacional de Madrid, clericat, pergamins, carpeta 3.135, núm. 10.

17. Andrés de S. FERRI CHULIÓ, *La Parroquia de San Pedro...*, p. 27.

18. Arxiu Municipal d'Alzira, notarial de Bernat Llorenç, any 1371, 040/3, fol. 134-135.

19. Andrés de S. FERRI CHULIÓ, *La Parroquia de San Pedro...*, p. 38.

20. Vicente PONS ALÒS, *Testamentos valencianos en los siglos XIII-XVI: Testamentos, familia y mentalidades en Valencia a finales de la Edad Media*, València, Facultat de Geografia i Història, 1987 (Tesi doctoral, inèdita, vol. 1, p. 222.) (Arxiu del Regne de València, notarial de Jaume Caldès, anys 1375-1376, 415).

21. Andrés de S. FERRI CHULIÓ, *Santa Maria de Sales. Patrona de Sueca*, Sueca, Ajuntament de Sueca, 1979, p. 26-27.

22. «Tabla delos lugares que el muy magnifico y muy Rdo. Señor lic. Don Miguel de Espinosa, visitador de este arzobispado por el Patriarca mi señor, hizo en el año 1570.

»...hes so invocación de San Miguel. Hallóse Raçonablemente anderescada con su ara; ay En el dicho altar un beneficio. Ha dicha invocación de San Miguel, El qual posee mosén Pedro Pujaçons, clérigo presbitero ausente Residente en Gandía; Tiene colación del ordinario a ocho de junio de 1541 y la posesión a quinze del dicho mes E año, tiene cabreve Recevido por Jaume Ximenez, notario, Por el qual consta que tiene de Renta, el dicho beneficio, cinco libras y Honze sueldos, sobre tierras y posesiones En término de Riola y Corbera, los quales autos hió demostración de Ellos... con procura bastante de El dicho beneficio.

És a partir del segle XVIII quan tenim més notícies documentals d'aquest antic edifici. Resulten interessants les notícies que trobem sobre aquest temple, ja que ens en donen a conèixer la funció dintre de la religiositat popular i ens permeten esbrinar el caràcter agrari del culte a Sant Miquel de Corbera. El sant arcàngel era el protector de les terres i collites dintre del terme general de la «vila i honor de Corbera», al qual s'emparaven els camperols per tal que evitara calamitats que feren malbé les collites.²³

Perquè el temple eremític estiguera en excel·lents condicions, era necessari portar a cap obres de manteniment per deixar-lo en condicions òptimes. De les despeses de les reparacions, se n'encarregava el govern municipal.²⁴

»El qual confesó que avía obligación de ocho libras por un (...) quarenta misas cada año atento a lo qual (...) El dicho Sr. Visitador si estaban celebradas después que hes beneficiado y aviéndole hecho cargo de (...) informar la posesión y colación. Hi hacer en suma contando quinze cada año, hasta Este año presente, de quatro misas y trenta y cinco misas. En descargo de las quales El dicho procurador mostró los arbaranes siguientes: En el año 49 Parecía aver hecho celebrar por cargo a el dicho beneficio 12 misas, y En el año de 51, 15, y En el año 52, 15; ·n el de 53, 36...

»...que ha hecho de buscarla so la dicha pena, dicen que (hace c)olación de heste beneficio. El patriarca mi Señor y el Rector de Riola.

»Tiene de renta la dicha ermita una viña y un banal de tierra campa que El Patriarca mi Señor fiço donación de la dicha hermita y a El ermitaño de Guisa, lo qual hera de mosén Guillem Depus de Reus, Rector de Corbera, que murió intestado; afronta el banal con tierra de Colagui y camino de Corbera, y con tierra de dicho ; paga pensión anual E al alcayde de Corbera, y la viña está detrás del castillo de Corbera, con tierra de Crespí, y con (...) barranco del mismo castillo; más, tiene un olivar de Madonet Cajo, y El Qual tiene a El presente Mosen Rull, procurador de El duque, que Responde por él dos aRobas de aceyte cada año, dicen que a más de tres años que no (...) aga El...» (Arxiu Diocesà de València, visites pastorals de Sant Joan de Ribera de l'any 1570, fol. 43-44; fons històrics, secció I, fons III, núm. 2, caixa 133/1). Transcrit parcialment per Andrés de S. FERRI CHULIÓ, *La parroquia de Santa Maria la Mayor de Riola. Apuntes documentales*, Riola, Parròquia de Riola, 1993, p. 17.

Per a tindre informació sobre visites pastorals a València, és un bon referent el llibre de M. Milagros CARCEL ORTI i José Vicente BOSCA CODINA, *Visitas pastorales de Valencia (siglos XIV y XV)*, València, Facultat de Teologia de Sant Vicenç Ferrer, 1996.

23. «Fue propuesto, resuelto y determinado que en atención al beneficio que se ha experimentado y experimenta en esta villa y su término de conservarse el fruto y cosecha del arroz indemne de toda intemperie y contratiempo, quando en las demás poblaciones de las cercanías se ha observado el rigor de la divina justicia en piedras, granizo, lluvia y otras tempestades, devida esta clemencia al patrocinio del arcángel San Miguel, en cuyo medio del término se festeja su hermita, se haga en este año en el día de su festividad la misa y sermón que en algunos años se ha acostumbrado con la solemnidad correspondiente, a la que asista este ayuntamiento costeano la villa de sus propios la comida para los capitulares, religiosos y cantores asistentes y demás gastos.» (Arxiu Vila i Honor de Corbera, Riola, Mà d'acords capitulars, vila i honor, 1749, fol. 194).

24. El 1724 el tresorer municipal es va encarregar de pagar les despeses ocasionades per la reparació del temple: «...para ayudar a pagar los materiales pertrecho que ha sido menester para

El culte a l'arcàngel es feia en la pròpia ermita on, una vegada a l'any, l'Ajuntament de la vila sufragava les despeses de la festa. Un predicador era invitat a participar en la cerimònia religiosa.²⁵

componer dicha hermita.» (Arxiu Vila i Honor de Corbera, Riola, conters de José Marrades de Mateo, clavari, anys 1724-1725, fol. 12).

Al segle XVIII, l'ermita de Sant Miquel va necessitar en diverses ocasions obres i reparacions urgents. Així, per exemple, el 1750 l'Ajuntament aplegà al següent acord: «En la sala Capitular de esta Villa y Honor de Corbera construyda en este lugar de Riola otros de los que componen a los siete dias del mes de Diciembre de mil sete cientos y cincuenta años: juntos y congregados los señores Cristóbal Bernarel, Alcalde y Justicia Mayor, Miguel Marrades, Regidor de coros, Mathias Pineda, Francisco Santamaría y Antonio Masip, Regidores, y Sebastián Nadal Sindico y Procurador general de esta Villa y su comun, donde tienen por vicio y costumbre juntarse para tratar, y confesarse las cosas tocantes y pertenecientes al servicio de Dios nuestro Señor, bien y valedad de esta Villa: fue propuesto por otro Señor Regidor de coro, se hacia preciso comparecer y hobrar la Ermita de Sant Miguel constryda en el término general de esta Villa, pues se reconocia en parte con la mayor necesidad de obrarse especialmente el retablo y ensima del Presbiterio: cuya propuesta oida y bien entendida por otros señores capitulares acordaron, resolvieron unanimes, y conformes y bien enterados de la propuesta hecha y de la conveniencia que se componga dicha ermita se nombran personas (...) para ello y de la mayor inteligencia en otra composición; Así lo acordaron y resolvieron en esta Casa Capitular otro dia mes y año.

»Lo firma otro Señor Alcalde mayor, los demas no firmaron por no saber dixeron: De que doy fe =

»Cristóbal Bernarel; Antonio Thomas Bernat.» (Arxiu Vila i Honor de Corbera, Riola, mà d'acords capitulars, 1750, s. f.).

Novament, el 1754, l'Ajuntament, conscient de l'estat d'abandonament de l'edifici, delibera sobre la necessitat d'emprendre-hi obres: «La Hermita del Señor Arcàngel San Miguel, Patron de esta Villa (que) esta en el termino general de ella esta muy destruida de forma que la ruina que la amenaza no permite se celebre missa en el Altar Mayor por estar rompidas unas vigas, que se llena de agua pluvial la hermita y que haciendo preciso se recupere y componga dicha hermita con la prontitud en todo lo que sea util»; «se ponga manos al repaso y composición de dicha Hermita a expensas de los efectos de la Villa.» (Arxiu Vila i Honor Corbera, Riola, mà d'acords capitulars, any 1754, fol. 12r).

Agustín Pineda, «Mayordomo de Propios», informa sobre unes despeses realitzades a l'ermita l'any 1767, en què les festes de Sant Miquel i Sant Bernabeu costaren «cuarenta libras». I, a més, afegeix: «...mas dos libras y dieciséis sueldos para componer la campana de la hermita de San Miguel.» (Arxiu Vila i Honor de Corbera, Riola, junta de propis i àrbitres, conters del majordom de propis, 1767, s. f.).

25. Tenim constància documental de la celebració de la festivitats a Sant Miquel en diversos anys durant els segles XVIII i XIX: «...se paguen cinco libras»; «que se han consumido en el refresco de la fiesta de el Señor San Miguel a los señores capitulares...» (Arxiu Vila i Honor de Corbera, Riola, llibre de conters del clavari i majordom de propis, anys 1742-1743, fol. 25r). (Arxiu Vila i Honor de Corbera, Riola, conters de Vicente Nadal y Magraner, dipositari de propis de l'any 1792, 10/27, s. f.)

«De tiempo inmemorial a esta parte hace a us expensas esta Villa una fiesta todos los años al

El 1836 assistim a la desintegració de la baronia de Corbera. Els pobles que la formaven, Riola, Fortaleny, Polinyà i Corbera creen juntes de divisió de termes i separació dels drets i rendes de l'extinta «vila i honor», i es constitueixen finalment en ajuntaments propis i independents. Amb la partició dels termes, Sant Miquel entrà a formar part de Corbera, encara que seguia dependent de la jurisdicció eclesiàstica de Riola. Algun temps després, aquest edifici es trobava ja en estat de ruïna avançada.²⁶

Glorioso Arcángel San Miguel en su Capilla o Hermita construyda dentro del termino general de esta Villa; de cuyo patrocinio afianzan sus moradores los mayores consuelos en su amparo. Y que celebrando la Missa Mayor, y sermón, se administre a los que componen el Ayuntamiento y demas asistentes en la capilla (a) un desayuno de chocolate, viscocho, pan, agua y azúcar, y que la comida no se haga en la capilla según lo acostumbrado por lo enfadoso y costoso, y que solo se haga una desente comida en este lugar para los Reverendos sacerdotes, y predicadores...» (Arxiu Vila i Honor de Corbera, Riola, mà d'acords capitulars, any 1751, fol. 272v-273r).

«Muy Illtre. Señor

»Recibido la apreciable de V.S. con el devido respeto y a su contenido digo: Que vengo a bien en la celebridad de la fiesta, determinada por V.S. el dia 6 del próximo Noviembre en la Hermita del Arcángel San Miguel de este término, y mi jurisdicción. La función de ayer se celebró, pues el no celebrarse, era un agravio notable de la misma Villa y esto, no otro, me obligó a la celebración de la fiesta en el dia de ayer.

»Yo deseo servir en quanto haya lugar al Illtre. Ayuntamiento y así no escusa mandar a su mas aff^o sr.

»Dr. Josef Nogues, R^o. de la Parroquial de Riola

»Matriz de la Villa y Honor de Corbera

»Riola y Octubre 31 de 1803» (Arxiu Vila i Honor de Corbera, Riola, mà d'acords capitulars, any 1803, s. f.).

Exemples de pietat popular amb una concepció barroca ens els presenta Felip FERRER I SERER, *La parròquia de Palma de Gandia*, Bellreguard, Parròquia de Palma, 1987. Sobre l'espiritualitat popular al segle XVIII i la concepció barroca il·lustrada, destaca el treball d'Antoni MESTRE, «La ilustración valenciana» a *Historia del Pueblo Valenciano*, tom II, València, Levante, 1988.

26. Arxiu Vila i Honor de Corbera, Riola, llibre d'actes de la «Junta de División de Términos Municipales y Separación de Derechos y Rentas de la Extinta Villa y Honor de Corbera» del 1836, 8/9.

Un dels testimonis que ens parlen de la destrucció d'aquest edifici ens l'ofereix Roc Chabas a final del segle XIX, quan diu que «...en la actualidad sólo hay varios lienzos de las paredes de dicho ermitorio, venerándose la imagen de dicho San Miguel en la villa de Corbera.» Roc CHABAS, «El Archivo», a *Revista Literaria Semanal*, tom II, Dènia, 1887, p. 280. (Alacant, ed. facsímil, 1986)

Pascual Madoz comenta també l'estat de ruïna d'aquest edifici: «...en Corbera, al norte del pueblo, sobre un montecito hay una ermita (San Miguel), sita a 1/4 de hora, la cual está próxima a arruinarse.» Pascual MADOZ, *Diccionario Estadístico Histórico de Alicante, Castellón y Valencia*, tom I, 1845-1850. (València, Alfons el Magnànim, 1982)

El 1847, un desconegut cridà a les portes de la casa rectoral de la localitat de Corbera i hi va dipositar el sant arcàngel portat des de l'ermita, ja que, segons ell, les portes del temple estaven obertes. En informar el rector de tot això al consistori municipal, es va acordar que la imatge fóra dipositada a l'església de Corbera i allí va estar fins que fou destruïda a la Guerra Civil, l'agost de 1937.²⁷

L'edifici religiós quedà abandonat i arruïnat. Molt prompte, ermita i muntanya passaren a ser de propietat particular. La muntanya va servir de pedrera. Amb el pas del temps, els veïns de l'extinta baronia de Corbera prengueren consciència de l'existència d'una part important del seu patrimoni, de l'ermita. Del seu sant protector, tots se n'oblidaren. Quedà aquest venerable edifici rodejat de marjals i tarongers abandonat i destruït. A pesar de tot, resisteix orgullosa l'ermita el pas dels temps. La que durant molt de temps fou guia dels primers cristians, la majoria d'ells catalans, vinguts a aquestes terres després de la conquesta per part del rei Jaume I, va quedar sotmesa al més profund i absolut oblit.²⁸

27. «En el lugar de Corbera, a las diez y siete del mes de octubre del año mil ochocientos cuarenta y siete: reunido en la sala capitular el ayuntamiento constitucional de este lugar formado por sección ordinaria y estando en dicho punto se presentó el cura párroco del mismo don José Vilar y manifestó que la imagen de San Miguel que existía en la Hermita del mismo nombre sita en este término, en esta noche pasada al que serían sobre las dos de su madrugada le llamó a la puerta al parecer un hombre diciéndole que se levantase, pues tenía un santo a la puerta, y habiéndolo verificado se encontró a San Miguel arrimado a dicha puerta y sobre la esquina de la yglesia observó dos o tres bueltas al parecer del hombre a quienes no conoció, recogiendo dicho santo y lo entró dentro de casa lo cual ponía en conocimiento del ayuntamiento para que en su visita y con su ausencia deliberasen lo que creyesen más conveniente, entendida la ruina que demuestra la hermita donde se hallaba, y enterada la corporación delibera juntamente con dicho cura lo siguiente: quede depositado en casa del señor cura dicha imagen de San Miguel hasta segunda orden, quedando conforme dicho cura de entregar dicha imagen siempre y cuando por el ayuntamiento se disponga otra cosa.

»Así lo deliberaron, mandaron y solo firmó el síndico, con el cura, único concejal que sabe.

»De que certifico

»Vicente Torres (rúbrica) José Navarro (rúbrica)

»Secretario.» (Arxiu Municipal de Corbera, llibre d'actes capitulars dels anys 1840-1865; llibre II, any 1847).

28. El 1957, Lambert Antoni Castelló i Baylach fa una visita a la muntanya i ermita de Sant Miquel i comenta l'estat lamentable i ruïnós de l'edifici religiós: «Esta descripción de la ermita de Sant Miquel corresponde a los apuntes que tomé en una visita que hice en agosto del pasado 1956. Hoy la ermita ya no tiene la puerta interior de arco carpanel, ni la puerta con regusto árabe con su fachada que miran al mar; unos incoscientés las han destruido.» Lambert Antoni CASTELLÓ I BAYLACH, *Historia de Corbera y su castillo*, inèdit, 1957, p.31-32.

Conclusions

Basant-nos en l'estudi arqueològic i arquitectònic de l'edifici, així com en la documentació que se'n conserva en diferents arxius històrics, hem pogut traure diverses conclusions. Arqueològicament, podem afirmar que l'ermita de Sant Miquel de Corbera fou construïda aprofitant les restes d'una edificació anterior, molt probablement islàmica, i que entre altres funcions en tenia també una de militar. Ajudaria a la vigilància del territori i dependria de la fortalesa principal situada a la serra de Corbera, distant un quilòmetre i mig. L'església cristiana té elements clarament defensius, com són les espitlleres que trobem als seus murs, similars a les que hi ha a les muralles del castell. Indicador tot açò que, encara en temps medievals i després de la conquesta cristiana, seguia tenint una funció de vigilància, a més de la religiosa, que era la més important.

El tipus de construcció de l'edifici religiós és clarament el que es coneix com d'església de reconquesta o gòtica primitiva: de planta senzilla, rectangular i de nau única, essent el cobriment a dues aigües i de teules. La coberta era d'armadura de fusta. El presbiteri quedava en rectangle. Els elements emprats per a la seua construcció són els típics del lloc, els que oferia la pròpia muntanya.

Es tracta d'una edificació sorgida d'improvisar de forma urgent un tipus econòmic d'església sense greus problemes constructius. No obstant, s'hi observaven elements clarament definidors dels estils arquitectònics imperants en eixa època en el món cristià. El segle XIII és el moment de la transició del romànic al gòtic i això es veu reflectit en aquest tipus d'esglésies. A Sant Miquel de Corbera, la porta és romànica, mentre que permòdols i campanar són gòtics, encara que aquest últim fou restaurat en època barroca. La decoració interior era gòtica fins que, a partir sobretot del segle XVIII, es va reparar el temple en nombroses ocasions i canviaren la decoració.

Històricament, aquest va ser un edifici important. Fou l'església més antiga de la qual hi ha document escrit que es va construir en aquestes terres. Fou manada edificar per manament reial el 1248. Va ser un lloc de pelegrinatge durant la baixa edat mitjana. El seu titular, sant Miquel, era el patró de la vila i honor de Corbera, al qual se li tenia molta devoció en tota la comarca.

En l'actualitat, l'edifici religiós està completament abandonat i en ruïna avançada. Si no se li posa remei, Sant Miquel de Corbera serà només un record a punt d'oblidar.

FIGURA 1. Façana principal.

FIGURA 2. Església i torre.

FIGURA 3. Interior del temple. Mur lateral esquerre. Lletres pintades.

FIGURA 4. Mur que divideix la torre i l'església (materials emprats en la seua construcció).

FIGURA 5. Carreus. Vista posterior del temple.

FIGURA 6. Restes de la torre (posterior de la casa de l'ermità). Mur diafragma central.

FIGURA 7. Espitllera.

FIGURA 8. Mur del temple adossat a la torre.